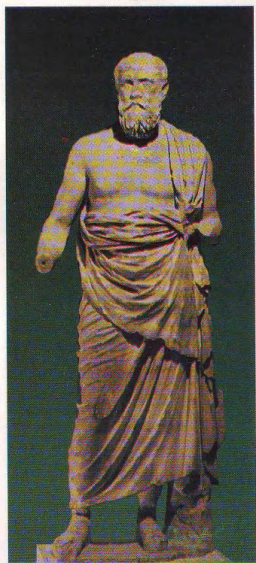

JEAN-PIERRE VERNANT

MIT ȘI RELIGIE ÎN GRECIA ANTICĂ

Lumea zeilor

Dacă mitul, ritul și figurarea constituie acea „plasă” de care vorbește Dumézil, noi trebuie, așa cum a făcut el, să-i reperăm ochiurile, să-i discernem configurațiile pe care le trasează rețeaua lor. Aceasta se cade să fie sarcina istoricului.

Ea se dovedește, de altfel, mai dificilă în cazul Greciei decât în cazul celorlalte religii indo-europene unde schema celor trei funcțiuni — suveranitate, război, fecunditate — s-a păstrat în esență. Servind de armătură și de cheie de boltă a întregului edificiu, această structură, acolo unde a rămas limpede atestată, conferă ansamblului construcției o unitate de care religia greacă pare cu totul lipsită.

Într-adevăr, ea vădește o organizare complexă care exclude recursul la un cod de lectură unică pentru întreg sistemul. Desigur, un zeu grec se

definește prin ansamblul de relații care-l unesc și-l opun celorlalte divinități ale panteonului, dar structurile teologice astfel relevate sînt prea numeroase și mai ales prea diferite pentru a se putea integra aceeași scheme dominate. În funcție de cetăți, de sanctuare, de momente, fiecare zeu intră într-o rețea variată de combinații cu alții. Atare regrupări ale zeilor nu se supun unui singur model cu valoare privilegiată; ei se ordonează într-o pluralitate de configurații care nu se suprapun cu exactitate, ci alcătuiesc un tablou cu mai multe puncte de vedere, cu axe multiple, a cărui lectură variază în funcție de punctul de plecare ales și de perspectiva adoptată.

Zeus, tată și rege

Să luăm exemplul lui Zeus; pentru noi, el este cu atît mai instructiv cu cît numele acestui zeu își declară limpede originea: citim în el aceeași rădăcină indo-europeană care înseamnă „a străluci”, ca și în latinescul *dies-deus*, ori în vedicul *dyeus*. Ca și *Dyaus pita* indian, ca și Jupiter roman, Zeus *pater*, Zeus tată, continuă direct pe marele zeu indo-european al cerului. Totuși, între statutul acestui Zeus grec și cel al corespondenților săi din India și de la Roma, distanța este atît de vizibilă, cîtosebirea atît de bine marcată, încît se impune constatarea,

valabilă pînă și în comparația cu zeii cei mai sigur înrudiți, ștergerii aproape complete a tradiției indo-europene în sistemul religiei grecești.

Zeus nu figurează în nici o grupare triadică analogă celei precapitoline Jupiter-Marte-Quirinus, unde suveranitatea (Jupiter) se articulează opunîndu-se acțiunii războinice (Marte) și funcțiunilor fecundității și prosperității (Quirinus). El nu se asociază, cum face Mitra cu Varuna, unei puteri care să transpună în suveranitate, alături de aspectele religioase și juridice, valorile violenței și magiei. *Uraños*, întunecatul cer al nopții, ce s-a încercat uneori să fie apropiat de Varuna, în mit face pereche cu *Gaia*, Pămîntul, și nu cu Zeus.

Ca suveran, Zeus incarnează, față de totalitatea celorlalți zei, forța cea mai mare, puterea supremă: Zeus de o parte, toți ceilalți olimpieni adunați de cealaltă, Zeus rămîne totuși mai tare. Față de Kronos și de ceilalți zei Titani coalizați împotriva-i ca să-i răpească tronul, Zeus reprezintă justiția, repartiția exactă a onorurilor și funcțiilor, respectul privilegiilor de care se poate prevala fiecare, grija față de ceea ce se cuvine chiar celor mai slabi. În el și prin el, în regalitatea lui se conjugă reconciliate, puterea și ordinea, violența și dreptul. Toți regii vin de la Zeus, va spune Hesiod în secolul al VII-lea *a.Ch.*, nu pentru a opune pe monarh războinicului și țăranului, ci pentru a afirma că

oamenii n-au cu adevărat un rege dacă acesta nu-și asumă sarcina de a face să triumfe fără violență dreptatea. De la Zeus vin regii, va relua ca un ecou Calimah, patru veacuri mai târziu; dar această înrudire a regilor și a regalității cu Zeus nu se înscrie într-un cadru trifuncțional; ea încoronează o serie de enunțuri similare, ce leagă de fiecare dată o categorie anume de oameni de divinitatea care îi patronează: fierarii de Hefaistos, soldații de Ares, vânătorii de Artemis, cîntăreții ce se acompaniază la liră de Phoibos (Apolo), după cum regii de zeul-rege⁷.

Cînd Zeus intră în compunerea unei triade, așa precum o face împreună cu Poseidon și Hades, este pentru a delimita, prin atare partaj, nivelurile sau domeniile cosmice: cerul lui Zeus, marea lui Poseidon, lumea subpămînteană lui Hades, și la toți trei, în comun, suprafața pămîntului. Cînd se asociază unei zeițe, într-un cuplu, diada astfel formată traduce aspecte diferite ale zeului suveran, în funcție de divinitatea feminină cu care face pereche. Împreună cu Gaia, Pămîntul-Mamă, Zeus simbolizează principiul ceresc, bărbătesc și generativ, a cărui ploaie fecundantă va da naștere în adîncurile solului vîlastarelor tinere ale vegetației. Împreună cu Hera, el patronează, sub forma căsniciei normale, producătoare a unei descendențe legitime, instituția care, „legitimînd“ unirea bărbatului cu femeia, servește drept fundament oricărei organizări

sociale, cuplul format de rege și regină constituind modelul exemplar. Asociat cu Métis, prima sa soție pe care o înghite pentru a și-o însuși pe de-a întregul, Zeus rege se identifică inteligenței șirete, vicleniei rafinate de care are nevoie pentru cucerirea și conservarea puterii, asigurarea perenității domniei proprii și pentru a-și pune tronul la adăpost de capcanele, surprizele și piedicile pe care viitorul i le-ar putea rezerva dacă n-ar fi mereu gata să ghicească imprevizibilul și să-i îndepărteze din vreme primejdiile. Căsătorit a doua oară cu Temis, el stabilește pentru vecie succesiunea anotimpurilor în natură, echilibrul grupurilor de oameni în cetate (*Horai*) și cursul ineluctabil al destinelor (*Moirai*). El devine lege cosmică, armonie socială și Destin.

Tată al zeilor și al oamenilor, cum îl denumește deja *Iliada*, nu fiindcă a dat naștere tuturor ființelor, ci fiindcă exercită asupra fiecăreia o autoritate tot atât de deplină ca și șeful unei familii asupra celor din casă, Zeus împarte cu Apolo denominativul de *Patroos*, adică ancestralul. Alături de Atena *Apaturia*, el asigură în calitate de *Phratrios* integrarea indivizilor în diversele grupuri care alcătuiesc comunitatea civică; în cetățile Ioniei, el face din toți cetățenii adevărați frați ce prăznuiesc în sinul fratriilor lor respective, ca într-o singură familie, sărbătoarea *Apaturilor*, adică a acelor care se socotesc copiii aceluiași părinte. La

Atena, împreună cu Atena *Polias*, Zeus este *Polieus*, patronul cetății. Stăpîn și garant al vieții politice, el formează un cuplu cu zeița a cărei funcție, ca putere tutelară a Atenei, e mai precisă și, s-ar putea spune, mai localizată. Atena veghează asupra orașului său, ca cetate specială, prin ceea ce o deosebește de celelalte state grecești. Zeița „favorizează” Atena, dăruindu-i înaintea tuturor privilegiul dublu al păcii interne și al victoriei în afară.

Ceresc, deținător încercat al puterii supreme, întemeietor al ordinii, garant al dreptății și al cinstei, tată și strămoș, patron al cetății, tabloul regalității lui Zeus mai comportă și alte dimensiuni. Autoritatea lui este deopotrivă politică și domestică. În strînsă legătură cu Hestia, Zeus veghează asupra vetrei private a fiecărui cămin — în acel centru fix care e buricul unde se centrează viața familială — cît și asupra vetrei comune a cetății, în inima ei, în *Hestia Koine*, locul de veghe al magistraților pritani. Zeus *Herkeios*, Zeus al îngrădirii, împresoară întinderea domeniului pe care se exercită nestîinjenită puterea capului familiei; Zeus *Klarios*, împărțitorul, delimitează și fixează hotarele, lăsîndu-i lui Apolo *Aigieus* și lui Hermes grija de a apăra porțile și de a supraveghea intrările. Zeus *Hikesios*, Zeus *Xenios*, primește pe rugător și pe oaspete, îi introduce în casa ce le este străină, le asigură mîntuirea primindu-i la altarul casei, fără să-i

asimileze prin aceasta membrilor familiei. Zeus *Ktesios*, Zeus al posesiunii, veghează ca păzitor al bogăției asupra bunurilor stăpînului casei. Ca olimpian și ceresc, Zeus se opune lui Hades; totuși, ca *Ktesios*, își așază altarul în fundul pivniței, unde îmbracă aspectul unui șarpe, animal chtonian prin excelență. Suveranul își poate aroga acea parte chtoniană a universului ce revine, în contrast cu el și în mod normal, Puterilor subpămîntene; dar, printr-un fel de tensiune și de polaritate internă, chiar de dedublare, el însuși ajunge să o exprime. Lui Zeus ceresc, care tronează în vârful eterului strălucitor, îi face contrapereche Zeus *Htonios*, *Katahtonios*, *Meilihios*, un Zeus al străfundurilor, întunecat și subteran, prezent în adîncurile pămîntului unde, în apropierea morților, veghează la coacerea fie a bogățiilor, fie a răzbnărilor, gata, dacă vrea el, să iasă la lumină sub călăuzirea lui Hermes chtonianul.

Cerul și pămîntul — între unul și celălalt Zeus se face trăsătură de unire prin ploaie (Zeus *Ombrios*, *Hyetios*, *Ikmaios*, ploiosul, umedul), prin vînturi (Zeus *Urios*, *Euanemos*, vîntosul, al vîntului bun), prin trăznit (Zeus *Astrapaios*, *Bronton*, *Keraunos*, trăznitorul, tunătorul). Între înalturi și lumea de jos, el mai face legătura și într-un alt fel: prin semnele și oracolele ce transmit muritorilor de pe acest pămînt mesaje pe care li le trimite zeii cerești. Oracolul de la

Dodona, cel mai vechi care a existat la ei după spusa grecilor, era un oracol al lui Zeus. Acolo își așezase el sanctuarul, unde crescuse un stejar mare care-i aparținea și care se înălța spre cer ca o coloană îndreptată către înalt. Foșnetul frunzelor produs în aer, deasupra capetelor lor, de către ramurile copacului sacru dădea răspuns întrebărilor celor veniți să le pună stăpînului cerului. De altminteri, cînd Apolo își reprezintă oracolele în sanctuarul de la Delfi, el nu vorbește atît în numele lui, cît în cel al tatălui său, de care rămîne legat și subordonat în funcția sa oraculară. Apolo e profet, dar profetul lui Zeus; el nu face decît să dea grai voinței Olimpianului, hotărîrilor sale, pentru ca buricul lumii să răsune în urechile celui ce stă să asculte cuvîntul Regelui și al Tatălui. Diferitele epicleze (supranume) ale lui Zeus, cît de larg le-ar fi evantaiul, nu sînt incompatibile. Ele se situează în unul și același cîmp, ale cărui multiple dimensiuni le subliniază. Luate în ansamblul lor, ele trasează conturul suveranității divine, așa cum o concepeau grecii; ele marchează frontierele, delimitează domeniile constitutive; consemnează aspectele variate pe care Forța zeului-rege le poate îmbrăca, modalitățile diferite ale exercitării acesteia, în legătură cu mai mult sau mai puțin strînsă după caz, cu alte divinități.

CUPRINS

Cuvînt înainte	5
Introducere	9
MIT, RITUAL, CHIP AL ZEILOR	20
Glasul poezilor	22
O viziune monoteistă	27
Descifrarea mitului	31
LUMEA ZEILOR	36
Zeus, tată și rege	37
Muritori și nemuritori	44
RELIGIA CIVICĂ	47
Zei și eroi	50
Semizeii	53
DE LA OAMENI LA ZEI: SACRIFICIUL	59
Ospățul de sărbătoare	63
Vicleniile lui Prometeu	67
Între animale și zei	72
MISTICISMUL GREC	75
Misterele de la Eleusis	77
Dionysos, bizarul străin	81
Orfismul. În căutarea unității pierdute	87
Fuga în afara lumii	91
Note	95
Bibliografie	96